

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2016

Barbora Eisenreichová

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra občanské výchovy a filozofie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Dějinný a myšlenkový kontext Diderotovy kritiky náboženství

Historical and Philosophical Context of the Diderot's Critique of Religion

Barbora Eisenreichová

Vedoucí práce: Mgr. David Rybák, Ph.D.

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání

Rok odevzdání: 2016

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma *Dějinný a myšlenkový kontext Diderotovy kritiky náboženství* vypracovala samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha 8. 7. 2016

.....

podpis

Anotace:

Cílem této bakalářské práce je shrnutí historického a myšlenkového kontextu osvícenské kritiky náboženství v díle Denise Diderota a charakteristika jeho postoje vůči náboženství. Práce je založena na práci s literaturou a interpretaci pramenů.

Klíčová slova:

Osvícenství, filosofie, náboženství, kritika, věda, svoboda, člověk

Anotation:

In our work, we would like to summarize with thoughts of the historical and philosophical context of the Critique of Religion by Denis Diderot. This work is based on reading and interpreting the literature.

Keywords:

Enlightenment, Philosophy, Religion, Critique, Science, Liberty, Human Being

Obsah

Úvod	6
Pojem osvícenství.....	7
Osvícenská filozofie	14
Historické předpoklady osvícenství.....	17
Krise víry	20
Jansenismus	21
Jezuitský řád	22
Církev a stát.....	22
Předchůdci osvícenců.....	23
John Locke	23
René Descartes.....	25
Denis Diderot.....	27
Encyklopedie	30
Jeptiška	31
Diderot a deismus	33
Vztah Denise Diderota k náboženství a církvi	35
Závěr	39

Úvod

Tato práce pojednává o historickém a osvícenském kontextu náboženské kritiky v díle Denise Diderota. Cílem této bakalářské práce je shrnutí myšlenek tohoto osvícenského myslitele a jeho kritiky vůči náboženství. Pro pochopení těchto myšlenek je důležité nejen začlenění osvícenského období do historických souvislostí, ale i vymezení pojmu osvícenství a jeho charakteristiky.

V práci se nejprve věnujeme osvícenství jako historické době a vymezujeme její obsahové náležitosti. Poté se zabýváme náboženskou situací té doby s důrazem na případ Francie. Další částí práce je určení filozofických předpokladů, ze kterých osvícenci vychází, tedy filozofie René Descarta a Johna Locka a také jejich postoje k náboženství.

Hlavním tématem jsou pak myšlenky Denise Diderota a jeho kritické postoje k náboženství a církvi zařazené do historického a myšlenkového kontextu osvícenské doby.

Tato práce je primárně založena na rozboru a interpretaci uvedené literatury, místy doplněné o informace z předmluv knih a jinými zdroji.

Pojem osvícenství

V této a následující kapitole se budeme zabývat převážně shrnutím myšlenek obsažených v díle *Evropa osmnáctého století* od významného britského historika a odborníka na tuto epochu Jeremyho Blacka.

Pojmem osvícenství se označuje evropská kultura konce 17. a následujícího 18. století. V užším smyslu pak jako myšlenkové, politické a emancipační hnutí. „*Osvícenství lze charakterizovat spíše jako tendenci, než jako hnutí, tendenci ke kritickému zkoumání a používání rozumu.*“¹

Známa je definice Immanuela Kanta, kterou uvádí v úvodu své stati *Odpověď na otázku: Co je to osvícenství?*, publikovanou roku 1784: „*Osvícenství je vykročení člověka z jeho jím samým zaviněné nesvéprávnosti. Nesvéprávnost je neschopnost používat svůj vlastní rozum bez cizího vedení. Tato nesvéprávnost je zaviněna námi samými, když její příčinou není nedostatek rozumu, ale nedostatek rozhodnosti a odvahy používat ho bez cizího vedení.*“²

Za kolébku vzniku osvícenství můžeme označit Nizozemsko a Anglii, dále se osvícenské myšlenky šířili do Francie, Německa a dalších evropských zemí. Právě ve Francii byly ve 2. pol. 18. století nejrozšířenější a značnou roli zde sehrály i při Velké francouzské revoluci, která je považována za vrcholnou událost osvícenské doby. I přesto, že osvícenství nazýváme programovým hnutím, nemá jednotnou podobu, lze nalézt mnoho odlišností v jeho pojetí napříč evropským kontinentem, což komplikuje definování osvícenství jako pojmu. Například ve Francii se hnutí stalo více radikální, zahrnovalo jak problémy filozofické, tak i společenské a více se uplatňovalo v praxi. K odlišnostem pak často dochází i v rámci jedné konkrétní země. Přispěli k tomu i literáti, kteří bývali počítáni mezi filozofické myslitele, ačkoliv jinak jejich osvícenské názory ani v nejmenším nesdíleli.

¹ BLACK, Jeremy. *Evropa osmnáctého století*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2003, s. 150. ISBN 80-7021-376-0.

² KANT, Immanuel: *Odpověď na otázku: Co je to osvícenství?* Filosofický časopis 41, č. 3, (1993,) s. 381-390.

Určit počátky osvícenství lze jen velmi těžko, neboť rozpory mezi jednotlivými myšlenkovými proudy jsou značné. Odpovídá to tehdejší myšlenkové rozmanitosti. Myšlenkové proudy neměly svá jasně daná pravidla či vymezení, nepostupovalo se systematicky, mnohdy nebyl dán jasný cíl jejich boje za svou myšlenku. Naopak se díky své nejednotnosti dokázali lépe přizpůsobit měnícím se vnějším podmínkám. Například francouzští osvícenci byli velmi závislí na veřejném mínění.

*Základní charakteristikou osvícenství je důvěra v rozum. Z této důvěry také vychází víra v moc poznání. Osvícenci se domnívali, že prostřednictvím racionálního poznání lze provést celkovou reformu lidského vědění, a díky ní bude rovněž možné uskutečnit zásadní reformu společenských poměrů. Rozumové poznání tak otvírá cestu k vytvoření spravedlivé a racionálně řízené společnosti.*³

Osvícenství můžeme nazvat programovým hnutím. Jednotlivé představitele myšlenkových proudů totiž spojoval prakticky stejný, jednotný program, ať už pocházeli z jakékoli země. I přes rozdíly pojetí osvícenství v jednotlivých zemích, lze nalézt společné ideály. Můžeme říci, že osvícenství tvoří jednotný kulturní proud, který se drží společného programu, jehož hlavní náplní je prosazování rozumového poznání. *Osvícenci totiž chápali rozum metaforicky jako světlo, jímž je přirozeně nadán každý člověk a které může rozehnat temnotu intelektuální i sociální zaostalosti.*⁴ Osvícenství bývá označováno také jako emancipační hnutí, snažilo se totiž o sebeurčení člověka. Důležité bylo, aby se člověk vzdal pověr, předsudků a dogmat. Do pověr spadali i rozličné náboženské zvyky, nebo také astrologie či magie. Tyto pověry jsou rozumově neobhajitelné a to, co neobstojí před rozumovým pochopením, by se měl člověk vzdát. Pokud se necháme vést bez použití vlastního rozumu, můžeme se dostat do stavu nesvéprávnosti. Z toho vyplývá, že lidé, kteří jsou ovlivňováni pověrami a předsudky, jsou následně snáze manipulovatelní. Proto osvícenci vidí despotické vlády a tyranii jako důsledek nevzdělanosti obyvatelstva. *Odmítnutí pověr a uznání rozumového poznání tedy povede ke vzniku osvícené společnosti, osvíceného věku.*⁵

³ ŠPELDA Daniel, *Filosofie osvícenství*.

⁴ Tamtéž

⁵ Tamtéž

Osvícenství lze označit také jako pedagogické hnutí, neboť osvícenci prosazovali potřebu vzdělávání široké veřejnosti. Právě díky vzdělání mohl být v lidech probuzen rozum, který zapříčinil vzdání se pověr a dogmat. Osvícenci se snažili vědecké poznatky mezi veřejností zpopularizovat. Začaly se hojně vydávat rozličné encyklopedie i slovníky, ve kterých byly obsaženy výsledky vědeckých bádání ve veřejnosti přístupné formě. Toto vzdělávání také postupem času získávalo svoji institucionální podobu, začal se vytvářet všeobecný školský systém a byla zavedena povinná školní docházka. *Osvícenci totiž byli přesvědčeni, že vzdělávání musí začít již od útlého věku, kdy v dětských myslích ještě nestačily zakořenit předsudky a pověry, kterých se starší lidé již jen těžko zbavují.* ⁶ Zakládaly se vědecké společnosti, a to nejen ty akademické, ale i menší pro širší veřejnost. Osvícenci byli přesvědčeni, že po vzdělávací reformě musí přijít také ta sociální, která zavede nový společenský řád a zruší sociální nespravedlnost. Za konkrétní projev těchto snah můžeme považovat například vznik Spojených států amerických, na jejichž založení se podíleli osvícenci, kteří se vzdělávali ve Francii. Nejvýznamnějším pokusem o prosazení osvícenských ideálů v praxi pak byla Velká francouzská revoluce. Filosofické myšlení představovalo a formulovalo podmínky pro zavedení a naplnění osvíceného věku rozumu. Odmítala to, co nebylo založené na rozumovém poznání, hledala ke známým myšlenkovým koncepcím racionálně podloženou alternativu. Za cíl si kladla tři úkoly, a to emancipaci náboženskou, politickou a vědeckou. ⁷

Asi vůbec nejznámějším představitelem francouzské osvícenské filosofie se stal Voltaire. Pak to byl vedle Denise Diderota jeho blízký spolupracovník Jean le Rond d'Alembert, spolupracovali na Encyklopedii. Za d'Alembertovu nejvýznamnější filosofickou práci je označována je považována právě předmluva k Encyklopedii. Mezi radikální představitele francouzského osvícenství patřil Julien Offroy de La Mettrie nebo Henri Dietrich von Holbach, který žil ve Francii a hostil na svém zámku řadu osvícenských filosofů. Holbach napsal celou řadu spisů, ve kterých představoval své ateistické názory. Za jednu z největších kritik proti křesťanství se označuje jeho Kapesní bohosloví. Můžeme zmínit i filozofa, který se nakonec od osvícenců v mnohých myšlenkách odklonil, a to Jean-Jacques Rousseau.

⁶ Tamtéž

⁷ Tamtéž

Za jednoho z nejvýznamnějších představitelů německého osvícenství je považován Immanuel Kant, který ovšem zastával filosofii, která v mnohých ohledech přesahovala rámec osvícenství. Dalšími významnými osvícenci v Německu byli Moses Mendelssohn, Gotthold Ephraim Lessing, Friedrich Heinrich Jacobi, Johann Heinrich Lambert, Christoph Lichtenberg. Do anglických osvícenců bývá započítáván John Locke, ale především se jedná o Johna Tolanda, Matthewa Tindala a Anthonyho Collinse.⁸

Náboženskou emancipací v osvícenství se myslí především překonání autority církve a prosazení racionálně podloženého náboženství. Osvícenci zdůrazňovali, že církev velmi brzy vstoupila do politického světa a začala zesilovat svou moc a shromažďovat majetek.

Osvícenci kritizovali hlavně náboženský fanatismus, který považovaly za jasný příklad nerozumy a rozumové nesvéprávnosti. Osvícený člověk by musel fanatismus odmítnout, protože rozum člověka vede ke snášenlivosti. Například Voltaire tvrdil, že fanatismus využívají kněží k prosazení svých politických cílů. Osvícenci odmítali církev nejen jako mocenskou instituci, ale také její ideologii, tedy křesťanskou morálku. Věřili, že teologové stvořili z původně jednoduché křesťanské nauky nauku nesrozumitelnou, nepochopitelnou pro řadové věřící. Spory, které se objevovaly v 17. století, jako například spor o predestinaci, považovali osvícenci za něco, co zakrylo skutečné jádro křesťanské víry, které by mělo být prosté a srozumitelné. Tvrdili, že představitelé církví záměrně vytvářejí komplikované náboženské soustavy, aby měli hlavní slovo při jejich výkladu. Odpor vůči církvi u většiny osvícenců nevyústil v ateismus. Valná většina britských a francouzských osvícenců se přiklonila k deismu, který vnímali jako racionální a od pověr oproštěné náboženství. Deismus uznává Boha jako bytost, která svět stvořila a dál už do jeho chodu nezasahuje. Příroda se udržuje dále v chodu sama, bez cizí pomoci. Deismus odmítal zázraky jako něco iracionálního. Tvrdili, že zázraky jsou proto, aby kněží udržovali věřící v nevědomosti a strachu.⁹

⁸ Tamtéž

⁹ Tamtéž

Podle deistů máme soubor přírodních zákonů, které nejsou ovlivněni božími zásahy. Pro všechno můžeme nalézt rozumové vysvětlení. Deistické náboženství mělo za svůj základ rozum, ne boží zjevení. Deisté se dál sami označovali za křesťany, v jejich křesťanství je ale obsaženo jen poučení, u kterých není potřeba jejich výkladu skrz někoho dalšího. V deismu se prosazovala náboženská tolerance, kterou osvícenci viděli jako jedno z nejdůležitějších témat v osvícené společnosti. Jednotlivá náboženství se liší jen způsobem, jak svou víru projevují. Primitivní formy náboženství, obsahují mnoho pověr. Pak existují náboženství, která se již od části pověr oprostila, například buddhismus. Jen deismus se ovšem dokázal zbavit všech pověr a přijmout jen racionálně poznatelné skutečnosti. Všechna náboženství ale věří v nejvyšší bytost.¹⁰

V případě politické emancipace byl pozitivně viděn hlavně osvícenský absolutismus a nauka o společenské smlouvě. Osvícenci také často vystupovali jako kritikové společenského režimu. Věřili, že právě rozum zruší privilegia církve, daně, despotické vlády, intriky církve a další sociální nespravedlnosti. V průběhu 18. století vznikla nová instituce veřejného mínění, kterou se osvícenci svými aktivitami snažili podněcovat k činnosti. Později se díky tlaku veřejnosti podařilo v některých případech napravit očividné křivdy. Protože někteří filozofové byly za své kritické myšlenky i načas uvězněni, či nuceni odejít do jiné země, měla kritika často podobu zastřenou povahu literární fikce.¹¹

Z úvah o racionálním uspořádání společnosti se vyvinula osvícenská forma státního systému, které se říká osvícený absolutismus. V takovém státním zřízení stojí na vrcholu společenské hierarchie vzdělaný, ctnostný a osvícený panovník, který jako absolutní vládce disponuje neomezenou mocí. Tento panovník však není tyranským despotou, ale osvíceným racionálním člověkem, který myslí na blaho společnosti a mezi své nevzdělané a zaostalé poddané vnáší ideály rozumu a spravedlnosti.¹²

V Evropě 18. století známe hned několik osvícenských vládců, kteří prováděli reformy ve prospěch obyvatelstva. Asi nejvýraznějším představitelem byl pruský král Friedrich II. Dále můžeme jmenovat rakouského císaře Josefa II., ruskou carevnu Kateřinu Velikou, švédského krále Gustav III., nebo španělského krále Karla III.

¹⁰ Tamtéž

¹¹ Tamtéž

¹² Tamtéž

Další podobou sociálního myšlení byla utopická díla. Morální nápravu společnosti osvícenští utopisté viděli ve zrušení soukromého vlastnictví. Pravděpodobně nejvýznamnějším představitelem tohoto proudu byl Étienne-Gabriel Morelly, v jeho spisu *Zákoník přírody* z roku 1755 se objevuje popis rysů komunistického systému. Zcela jiný typ sociální uspořádky představuje Montesquieu. Podobně jako deisté byl přesvědčen o existenci přirozených zákonů, které Bůh udělil světu po jeho stvoření, aby mohl dál fungovat bez jeho zásahů. Existují však také pozitivní zákony, které si stanovili sami lidé. Lidmi stvořené zákony jsou však velmi proměnlivé a nestálé. Liší se geograficky i historicky, takže v různých zemích a v různých historických etapách můžeme objevit zcela odlišná zákonodárství. Montesquieu se snažil objevit původ této rozmanitosti, došel k závěru, že zákonodárství každé společnosti ovlivňuje celá řada proměnlivých faktorů: místní zvyky, mravy obyvatel, náboženské tradice, velikost společností, temperament obyvatel, ale také klima a přírodní podmínky vůbec. Díky tomu jasně vidíme, že neexistuje univerzální a všeobecně zákonodárství platné pro všechny lidi na celém světě. Poměrně podobnou teorii vytvořil i Jean-Jacques Rousseau. Ve svém díle *Rozprava o původu nerovnosti mezi lidmi* chtěl představit, jak vznikly stávající společenské poměry. Začíná líčením přirozeného stavu a pokračuje popisem morálních civilizačních nedostatků, které mají svůj vrchol v despociích. Chtěl také ukázat, jaká je možnost překonat tento nepřirozený a nesvobodný stav společnosti, a to prostřednictvím teorie založené na představě společenské smlouvy, kterou e zabývá ve svém spisu *Společenská smlouva*. Tato společenská smlouva má odstranit současné despotické uspořádání a vést ke vzniku spravedlivé společnosti, která bude odpovídat již zmíněné přirozenosti člověka.¹³

¹³ Tamtéž

Osvícenci se snažili vyrovnat s tradicí dosavadní vědy. Z předchozích myšlenkových proudů přijímali jen to, co se shodovalo s jejich osvícenským programem. Ostatní myšlenky odmítali jako dogmatismus a předsudky. Osvícenci odmítali psát systematická díla a často psali svá díla formou dopisů, dialogů a v beletristickém duchu. K vědě osvícenci chovali plnou důvěru. Odvolávali se na Isaaca Newtona, který všechny fyzikální jevy popsal prostřednictvím existenci přitažlivé síly. Newton klade důraz na dlouhodobá pozorování a odmítá spekulace. Toto vědění podložené empirismem ovlivnilo i osvícenské myslitele, kteří odmítali uznat výklad světa metafyzikou a prosazovali vědecký popis světa. Můžeme říci, že osvícenci tímto pojetím položili základ pro moderní evropský scientismus. Osvícenci odmítali nadpřirozené a teologické poznání. Novým zdrojem poznání se staly lékařské poznatky o lidských orgánech. Dominoval zde také Lockův empirismus. Podle Lockova vzoru byli osvícenci přesvědčeni, že ideje pocházejí z počitků a neexistují žádné ideje vrozené.

Navzdory důvěře v lidský rozum bylo totiž osvícenství v čistě noetické oblasti do značné míry agnostické. Nemůžeme poznat první příčiny věcí, ani jejich podstatu. Máme sice jakési obsahy vědomí, tj. ideje, ale nikdy nemůžeme zjistit, zda jim odpovídá něco vně naší mysli.¹⁴

Osvícenci prosazovali celospolečenskou reformu, kterou lze uskutečnit, pokud se s osvícenskými ideály ztotožní široká veřejnost. Proto poskytovali veřejnosti zprávy o nových, vědeckých bádání. Nástrojem šíření vědy se staly encyklopedie. Nejznámější byla ta, kterou připravili Diderot a D'Alembert. Měla přehledně poskytnout výsledky vědeckého poznání co největšímu množství lidí a být v souladu s osvícenskými ideály. Poté, co se poznání rozšíří, bude možné zahájit zásadní reformu společnosti.

Události Velké Francouzské revoluce vzbudily ve filosofii 20. století pochybnosti o samotné povaze osvícenství. Přesněji řečeno, filosofové 20. století se začali tázat, jak je možné, že se ušlechtilé filosofické ideály orientované na emancipaci, svobodu a sebeurčení mohou přetavit v perzekvování a zabíjení všech odpůrců světla rozumu.¹⁵

¹⁴ Tamtéž

¹⁵ Tamtéž

Osvícenská filozofie

Ve středu zájmu osvícenských filozofů stojí člověk, rozvoj jeho intelektuálních schopností, svobody a etických norem. Z těchto důvodů je kladen důraz na vzdělávání a všeobecný rozhled, zvláště pak na poli vědeckém. Prosazuje se lidská svoboda, náboženská snášenlivost a tolerance. Již zavedené teorie a výsledky vědeckého zkoumání a myšlení byly podrobovány kritice, probíhaly pokusy, jak se na tyto ustálené pojmy podívat jiným pohledem a případně dojít k novým závěrům.

Používání rozumu viděli osvícenci jako jediný možný způsob, jak poznat člověka a tím celou společnost. Prosazováním rozumu si kladli za cíl zlepšit život jednotlivce a podmínky pro fungování celé společnosti. Důležité bylo nenechat se ovlivnit tradičním myšlením, úřední či jinou mocí. Rozum byl považován za přirozený rys člověka, důležitý pro vývoj a fungování společnosti. Rozumové poznání vede člověka k objektivnímu posuzování skutečnosti, naučí ho přistupovat skepticky k předkládaným faktům. Všeobecně se předpokládalo, že v průběhu dějin se člověk vyvinul pozitivním směrem. Rozum byl považován za sílu odporující lidským strachům.¹⁶

Cílem myslitelů bylo společnost obrátit více k rozumovému poznání, ne pomoci její radikalizaci. Chtěli odbourat zvyklosti z dob minulých, které bránily pokroku a společenskému prospěchu. Lidem chtěli utříbit názory, respektovali jejich potřeby, ale často je označovali jako lid nevědomý. Rousseau je označuje přímo jako nevzdělanou chudinu. Každý měl dostat takové vzdělání, které náleželo jeho postavení, aby se nenarušil vzájemný sociální mír. Chtěli zlepšit situaci lidu, ale jen pomocí pozvolného vývoje, žádného náhlého zvratu. Prosazovali všeobecnou toleranci a vliv zákonů. Rovnost před zákonem byla důležitější než rovnost sociální, rozdělení na sociální třídy bylo podle nich přirozené.¹⁷

Šlo ve většině případů o myšlení oddělené od vnějších vlivů, rozvíjející se převážně uvnitř daného státu. Vzhledem k proměnlivosti dané doby byl kladen důraz nejen na možnosti budoucího vývoje, pozornost se mnohdy upírá na problematiku týkající se dění minulého.

¹⁶ Tamtéž, s. 151.

¹⁷ Tamtéž, s. 154.

Jednotlivé myšlenkové proudy působily souběžně, docházelo i ke spolupůsobení současných i minulých vlivů. Myslitelé se zabývali jak vědeckými objevy, tak pouhými vědeckými spekulacemi.

Nelze tedy s jistotou tvrdit, že osvícenství odmítá předchozí stav. To, co má osvícenství společné napříč kontinentem je prosazování rozumu ve vědeckém poznání. Dá se říci, že nedošlo k plnému docenění národnostních odlišností. „*Osvícenství se snažilo o změnu stávajících pořádků. Budoucnost byla vnímána jako otevřená, konečný cíl dějin definovali mnozí v pozemském smyslu, nikoli ve vztahu k ráji.*“

Za hlavní náplň osvícenství jako programového hnutí můžeme, vedle rozumového poznání, považovat emancipaci. Emancipací se rozumí vysvobození člověka od pověr, dogmat nebo předsudků, které nelze obhájit rozumem, pouze jejich odmítnutí zapříčiní vznik osvícené společnosti. Tuto emancipaci můžeme vidět v oblasti náboženství, politiky i vědy. Co se týče náboženství, osvícenci se staví hlavně proti autoritě církve a jejím dogmatům. Církev ztratila své prvotní ideály a začal hromadit majetek a zesilovat své mocenské postavení.

Náboženství mohlo být pokládáno za překážku k rozumovému poznání, jako doklad k tomuto tvrzení sloužil příklad středověku, ve kterém osvícenci spatřovali většinou příklad rozumového úpadku. Instituci církve však kritizovali i samotní věřící. Kritika se však neobracela na samotné křesťanství. Negativně byli viděni hlavně náboženští horlivci, tedy lidé slepě oddáni náboženské myšlence. Rozum byl považován za oporu církevních hodnot. Často i samotní kněží vystupovali jako vůdčí osobnosti osvícenských teorií. Věřící se snažili najít styčné body mezi vírou a vědeckým poznáním. Rozum chápali jako boží dar, proto se od něj neodvraceli a nebyl staven do pozice přímého protikladu víry. Podle Johna Locka racionální posouzení lidského postavení musí dovést člověka ke křesťanství. Objevovaly se však i teorie odmítající jakékoliv boží zásahy.¹⁸

Je třeba uvést, že se rozhodně od počátku nejednalo protináboženské hnutí. Descartes i další, například Newton, se snažili o určité propojení náboženství a vědy. V dalších etapách osvícenství dochází k historicko-kritickému a vědecko-kritickému přístupu k Bibli i k náboženství samotnému, až to vyvolalo dojem osvícenství jako protináboženského hnutí.

¹⁸ Tamtéž, s. 152.

V případě francouzského osvícenství o to víc, oč bylo vůči náboženství kritičtější než osvícenství v jiných zemích. Denis Diderot ve svých Myšlenkách o výkladu přírody (1753) říká, že kdyby lidé nevěřili ve stvoření života Stvořitelem, pak by jako logickou viděl teorii postupného vývoje života na Zemi – což nápadně připomíná teorie Charlese Darwina. Zhruba od poloviny 18. století se už vědci neodvolávají na biblické prameny a dochází na odklon vědy od náboženství, je-li to tak správně, to zůstává dodnes otázkou.

Proti osvícencům se postavili nejen katoličtí duchovní, ale také jezuité nebo představitelé Sorbonny. Problém tkvěl jednak ve faktu konkurence, neboť církev a její spojenci měli v plánu vydat vlastní encyklopedii, ale jednak také ve faktu, že Encyklopedie vydaná osvícenci představovala zdroj informací, který nebyl závislý na církvi. Garantem informací zde není autorita církve, ale rozum a kritický způsob myšlení autorů Encyklopedie.

Ke kritice mocenského uspořádání docházelo jen výjimečně. Osvícenci s radikálnějšími tendencemi byli velmi kritizováni. Mnohdy však dokázali osvícenci radikální postoje ve svých dílech dostatečně skrývat a psát tedy v souladu s mocí dané země.

Lidé vyžadovali stále nová filozofická díla. Filozofové získávali kulturní vliv. Často také navazovali známosti s členy vládních kruhů, o politický vliv se ale filozofové až na výjimky nesnažili.¹⁹ Obecně se nejkritičtěji osvícenci stavěli k politickým autoritám ve Francii. Vlády se je pokoušeli získat do svých služeb. Myslitelé naopak tímto způsobem měli zájem zasáhnout do politických záležitostí.²⁰

V případě Denise Diderota byla patrná snaha přesvědčit carevnu Kateřinu Velikou, aby uvedla jeho osvícenské myšlenky do politické praxe. Ovšem neúspěšně, nebylo možné je aplikovat do realistické politiky.²¹

Mezi ideální představou a jejím uvedením do politické reality se nachází mnoho překážek. Politicky zaměřené texty navíc procházely cenzurou.

¹⁹ Tamtéž, s. 155.

²⁰ Tamtéž, s. 156.

²¹ Tamtéž, s. 157.

K šíření osvícenských myšlenek se využívali knižní publikace a vědecké časopisy se širokou základnou dopisovatelů a tak tyto média získávali na větší důležitosti. Vznikaly také oficiální i neoficiální společnosti a instituce, ve kterých se o těchto myšlenkách diskutovalo. Rozvíjel se díky nim kulturní a duchovní život. Pro veřejnost se vypisovali esejistické soutěže a pořádali přednášky. Velký počet institucí přijímal členy bez ohledu na jejich společenské postavení či náboženství. Problémem této doby však byla velká negramotnost mezi běžným obyvatelstvem, hlavně tím venkovským. S tím souvisí problematika nedostupnosti všeobecného vzdělání všem vrstvám společnosti.²²

Francouzské osvícenství se vyznačovala popularitou svých myšlenek u různých vrstev společnosti a stalo se jedním ze základů pozdější francouzské revoluce. I když je osvícenství označováno jako století osvícenců, žádné velké filozofické systémy se nerozvíjely. Ve francouzském osvícenství se nachází kořeny moderního ateismu. Francouzské filozofy můžeme rozdělit do dvou hlavních skupin. Na ty, co kritizovaly oficiální církve a ty, co se také angažovaly politicky.

Historické předpoklady osvícenství

Úvodem této části je třeba uvést několik historických skutečností, kterými ilustrujeme dobu, ve které Diderot a jeho osvícenští kolegové zaujímalí své postoje vůči náboženství.

Nám se dnes doba osvícenství nemusí jevit jako náboženský věk. Zdůrazňuje se spíše skepse, pochyby tehdejších intelektuálů, negativní postoje k pověrám a pověřivosti věřících. Nicméně pro tuto dobu je zbožnost stejně charakteristická jako pro doby minulé, jen se naopak stále více prosazuje náboženská tolerance.²³

Každý člověk v 18. století náležel k určité farnosti, církve byla v pozici součásti vlády a současně byla církve společně se státem chápána jako jednolitý celek, vliv církve byl značný.

²² Tamtéž, s. 159.

²³ Tamtéž, s. 121 – 122.

Ve Francii bylo oficiálním náboženstvím katolictví, francouzská katolická církev, zvaná také galikánská, měla určitá specifika prolnutá silnou národní identitou. Ovšem král Ludvík XIV. získal s pomocí francouzského kněžstva v roce 1682 na jím svolaném Všeobecném synodu určité výhody na úkor papežské moci. Francouzská církev sice uznávala autoritu papeže, ale v tzv. čtyřech člancích francouzští kněží odmítli papežskou autoritu nad panovníkem, uznali svrchovanost koncilů i nad samotnou osobou papeže, přisvojili si právo odsouhlasovat papežské dekrety a v neposlední řadě posílili moc místních církví. Přímé autoritě papeže zůstaly podřízeny pouze řeholní řády, a to zejména jezuité.

Francie nebyla nábožensky jednotná země, objevovaly se zde, stejně jako po celé Evropě, protestantské skupiny. I židovství bylo považováno za tolerovanou menšinu, náležela jim autonomie, která měla ale jistá omezení. Museli se například účastnit křesťanských kázání. Ekonomicky Židé sice prosperovali, mezi obyvatelstvem se však objevovaly protižidovské nálady. To mělo za následek jejich přísněji vyžadované pobyty v ghettech a také částečnou emigraci.²⁴

Církev byla v této době spjatá s určitými formami vlády, zaručovala ochranu svým členům nebo mohly poskytnout finanční pomoc, například v případě válečného konfliktu.²⁵

Díky Vestfálskému míru získalo výsadní postavení katolictví. Tato úmluva ale nezaručila náboženský smír. Náboženské konflikty byly nejčastější formou násilí. Prostřednictvím náboženství lidé definovali svou identitu, hlásili se tím i k určitým politickým, kulturním či sociálním hodnotám. Tyto konflikty však nebyly přímo viditelné. Docházelo hlavně k diskriminacím a zavražďování.²⁶

Náboženské skupiny mimo katolický proud se vyznačovaly soudržností, která jim měla zajistit potřebnou ochranu. Vystoupení z oficiální církve bylo doprovázeno rizikem potrestání.

²⁴ Tamtéž, s. 124 – 126.

²⁵ Tamtéž, s. 126.

²⁶ Tamtéž, s. 127.

Menšinové náboženské skupiny byly závislé na postoji vládní moci, která ochraňovala oficiální církve a šířila prostřednictvím ní náboženskou identitu. Církve měly, na rozdíl od světských úřadů, výhodu celostátní působnosti, měli své zastoupení i na venkově. Církve určovala morálku, kterou také prosazovala. Vládci si byli vědomi této moci církve nad lidem a snažili se toho využívat. Církve shromažďovali finanční prostředky, podporovali vládnoucí ideologii, napomáhali komunikaci panovníka s lidem.²⁷

Příslušníkům náboženských menšin nebyla přiznána všechna práva a nemohli zastávat mnoho úřadů. Ve Francii protestanti nesměli vykonávat povolání související s právem a medicínou. Až v roce 1790 mohli protestanti projevovat víru na veřejnosti, předtím jim byla povolena jen zbožnost soukromá.²⁸ Kvůli zákazu podílu na politické moci, vykonávání určitých povolání a nedostatečnému přístupu ke vzdělání se náboženské skupiny mohli soustředit na obchodní činnosti a upevňování svých komunit, což ovšem napomáhalo rozšiřující se náboženské toleranci.²⁹

Pokud došlo k projevům tolerance, byla výsledkem politických jednání, ne skutečného vzájemného porozumění. Ve většině případů se nejednalo o toleranci všeobecnou, ale byla platná jen pro některé náboženské skupiny či geografická území.³⁰

Ve druhé polovině 18. století ustával nástup katolicismu, uvnitř něho navíc docházelo k rozporům. Také se zhoršovaly vztahy mezi církví a státní mocí.³¹

Ve Francii získali protestanti občanská práva v roce 1789, Židé pak v roce 1791. Nemůžeme však zhodnotit plnou účinnost těchto práv, i zde je patrný rozpor mezi ideálním stavem, představou a skutečnou realitou.³²

²⁷ Tamtéž, s. 127 – 128.

²⁸ Tamtéž, s. 128 – 129.

²⁹ Tamtéž, s. 130 – 131.

³⁰ Tamtéž, s. 132.

³¹ Tamtéž, s. 133.

³² Tamtéž, s. 134.

Krize víry

Náboženské napětí je ovlivněno podobou náboženské praxe. Podle některých teorií došlo v 18. století k celkovému úpadku náboženského citění a zaujetí. Někteří úpadek charakterizují jako dechristianizaci, další ho vidí jako přirozený důsledek měnících se náboženských projevů, neboť tento úpadek byl patrný i v dřívějších dobách. Povrchnímu vyznávání víry a sklonům k bezbožnosti se snažily církve zabránit misijní činností.³³ „Z tohoto pohledu se dalo bezvěrectví posuzovat jako nepodílení se na církevních obřadech a svátostech a praktikování lidových náboženských zvyklostí, např. kultů místních světců, považovat za pověrečné.“³⁴ Kritika se mířila nejčastěji na „intelektuální skepticismus, lidové pověry a odpor vůči pravidlům náboženské morálky nebo jejich zanedbávání.“³⁵

Podobně rozporuplně se mluví i o zájmu o kněžské povolání. Byly zaznamenány úbytky vysvěcených kněží, naproti tomu ale také zvýšený zájem o toto povolání. Církve přicházely o finanční prostředky, snižovala se dobročinnost a i v umění byl patrný nárůst světské tematiky. Sociální a politické postoje se začaly odprošťovat od postojů náboženských, etické hodnoty lidé stále více nacházeli ve vlastenectví. Ve Francii za doby revoluce došlo až k zákazu křesťanských obřadů, uzavíraly se kostely, objevovaly se nové náboženské kultury, bylo zakázáno projevovat zbožnost na veřejnosti.³⁶

Zesílení skepticismu se kladlo za vinu osvícenským myslitelům, protože věda byla schopná zpochybnit křesťanskou historii. Učení O Původu zvířat a rostlin se přestalo odvolávat na Bibli. Popíraly se i možnosti zázraku a zjevení jako přímý odpor k vědeckému poznání a někteří spisovatelé považovali zázrak za pouhou fantazii.³⁷

Ne všichni představitelé církve však odmítali myšlenky osvícenců, s některými tvrzení s nimi byli schopni i souhlasit, totéž i v případě protestantů. Naopak i mnoho osvícenců chválilo jisté rysy náboženství, někdy dokonce i samotné církve. Hlavně encyklopedisté,

³³ Tamtéž, s. 135.

³⁴ Tamtéž, s. 135.

³⁵ Tamtéž, s. 135.

³⁶ Tamtéž, s. 136.

³⁷ Tamtéž, s. 136.

ale nejen oni, věděli, že je třeba brát rozum jako boží dar. Teologie by podle nich měla zveřejnit a vysvětlit omyly, kterých se církev dopustila.³⁸

Můžeme říci, že teorie o dechristianizaci je vyvratitelná. Je důležité rozlišovat mezi změnou náboženských projevů a jejich úpadkem. Náboženské zvyklosti se zkrátka měnily ve městech i na venkově, lidé reagovali na různé myšlenkové proudy. Požadavky církví se ale i nadále hojně dodržovaly a katolická víra se, i přes období mírného úpadku, mohla stále rozvíjet.³⁹

Jansenismus

V 18. století vzniká množství přírodních věd a objevuje se mnoho s tím souvisejících poznatků a jevů. Proti vlivu nových přírodních věd a roli rozumu se postavily mimo katolicismu a protestantismu i jiné formy zbožnosti. Tyto formy zdůrazňovaly význam spirituality, sem patří pietismus, kvietismus, metodismus a jansenismus. Například jansenisté se snažili o návrat k dřívějším naukám církve, tedy od tomismu k augustinismu.

Jansenismus je teologické hnutí, které vzniklo v první polovině 17. století. Dá se jen těžko definovat, neboť v průběhu svého vývoje nabylo mnoho rozličných podob. Historicky vychází z údajných zázračných uzdravení a prohlášení lidí, že jsou osvíceni Duchem svatým. Dějištěm těchto zázraků měl být hrob jansenistického děkana v blízkosti kostela svatého Medarda v Paříži. Toto hnutí se později šířilo po celé Francii v různých vrstvách obyvatelstva. V těchto událostech je patrná potřeba obyvatel po náboženském citění.

I když organizovanost tohoto hnutí navenek působila velmi semknutá, nešlo v žádném případě o jednotné společenství. Jansenisté hlásali důležitost církve. Možnost spásy podle nich neležela v rukou člověka, ale byl to boží dar, jehož získání nemůžeme nikterak ovlivnit. Protože tímto tvrzením jansenisté zcela popírají schopnost církve zastupovat boží moc, dostali se do nelibosti Ludvíka XIV, který prosazoval náboženskou uniformitu. Útoky proti jansenistům tak nebyly nic neobvyklého.⁴⁰

³⁸ Tamtéž, s. 136 – 137.

³⁹ Tamtéž, s. 137.

⁴⁰ Tamtéž, s. 139 – 140.

Jansenisté postupně získávali vliv i v dalších evropských státech. Jejich publikace v určitých dobách způsobovali politické problémy, neboť zpochybňovaly jednotnost náboženské podpory vládě a shodu ve sdílených hodnotách.

Jezuitský řád

Se zmíněným stanoviskem jansenistů kategoricky nesouhlasili jezuité. Jezuité totiž vedli věřící k potřebě vyvažovat vlastní hříchy zbožnými činy, především pomocí darů církvi a poslušností k ní. Tento mezinárodně působící řád byl dlouho dobu považován za ztělesnění katolických cílů. Jezuité však měli také mnoho nepřátel, a to i v řadách církevních představitelů, neboť kolovaly zvěsti o jejich bohatství. Ve Francii byli obviněni z pokusu o atentát na Ludvíka XV. a museli uzavřít své koleje. Ve druhé polovině 18. století se množily útoky na kněží. Tyto útoky, mimo jiné, vyvolaly v roce 1764 zastavení činnosti jezuitského řádu, to bylo důkazem, jakou moc může mít stát nad církví. Zákaz řádu se však neseťkal s pochopením u obyvatelstva, úřednictva či šlechty, která je veřejně bránila. Postrádání byli i pro svou vzdělávací činnost.⁴¹ Francouzští reformátoři sice chtěli prosadit nový vzdělávací systém, který by byl čistě světský, nakonec ale zůstal v působnosti kněžích.

Církev a stát

Až do francouzské revoluce se žádná vláda neodloučila od oficiální církve. Vládnoucí a církevní moc byly spojeny nejen na nejvyšší, celostátní úrovni, ale i na úrovni místních organizací. Farnosti totiž zajišťovali vzdělávání či sociální činnosti, vedly záznamy sňatků a pohřbů, navštěvovaly nemocné. I panovníci se snažili praktikovat náboženské zvyklosti, neboť na náboženství se nahlíželo jako na jakousi společenskou povinnost. Jejich hlavním cílem bylo udržet si moc a kontrolu nad náboženstvím dané země, a to zahrnovalo i potlačování vlivu náboženských skupin mimo oficiální náboženství.⁴²

⁴¹ Tamtéž, s. 142 - 143.

⁴² Tamtéž, s. 144.

Ve Francii se obnovovaly mnišské řády, tím se také zvýšil zájem o klášterní život. Po roce 1789 byla však většina řádů rozpuštěna, zůstaly ty dobročinné či zajišťující vzdělávání. Mnoho mnichů odmítlo klášterní život opustit, zvláště ženské řády se těšily neutuchajícímu zájmu.

Postupně se zmenšoval vliv církve v oblasti cenzury a objevovaly se tendence prosazovat světské vzdělávání na úkor církevního. Propojení církve a státu mělo fungovat na principu symbiózy, s tím, že církve se v případě sporů podřídí názorům vlády.⁴³

Docházelo k odporu proti desátkům a jiným poplatkům, lidé také lpěli na tradičních náboženských zvycích a zúčastňovali se protestů, pokud jim měly být tyto zvyky odepřeny. Toto lidové náboženství však bylo poměrně přizpůsobivé, představitelé církve se snažili vycházet lidu vstříc a v případě šíření zásad postupovali obezřetně. Lidová a oficiální forma křesťanství se tak navzájem ovlivňovala.⁴⁴

Předchůdci osvícenců

Pro lepší pochopení myšlenek osvícenců je důležité uvést filozofické předpoklady jejich předchůdců, na které se odvolávali a z jejichž myšlení vycházeli. Jak řečeno v úvodu, omezíme se s ohledem na rozsah naší práce pouze na základní milníky, určující celkový kontext myšlení osvícenských intelektuálů, tedy na filozofii René Descarta a Johna Locka.

John Locke

John Locke ve svém díle *Esej o lidském rozumu* říká: „*Naše poznání se zabývá pouze našimi ideami. Poznání je vnímáním shody či neshody dvou idej.*“⁴⁵ Objektem našeho poznání je idea, bez shody dvou idej není naše poznání možné.

Církev je podle Locka naprosto soukromá instituce: *Církev je svobodným společenstvím lidí, kteří se sami od sebe sdružili k tomu, aby veřejně uctívali Boha způsobem, o němž věří, že je Bůh přijme a oni dojdou spasení.*⁴⁶

⁴³ Tamtéž, s. 147.

⁴⁴ Tamtéž, s. 150.

⁴⁵ LOCKE, John. *Dopis o tolerance*. Vyd. 1. Přeložil Petr Horák. Brno: Atlantis, 2000. Filosofie a světové společenství. S. 300. ISBN 80-7108-202-3.

Locke říká, že: nikdo nemusí být od přírody členem církve nebo se řadit do nějaké sekty, dobrovolně však vstupuje do společenství, o němž věří, že v něm najde pravé náboženství a takovou podobu bohoslužby, kterou Bůh přijme. Naděje na spásu, kterou v církvi nalézají, byla jediným důvodem, proč v ní zůstává. Jestli později objeví něco mylného v církevním učení nebo nepřiměřeného při bohoslužbě, musí mít vždycky možnost z církve vystoupit stejně svobodně, jako do ní vstoupil, poněvadž žádné svazky nejsou nerozvazatelné, vyjma ty, jež vážou k sjednanému očekávání života věčného. Církev tedy tvoří členové, kteří se sdružili dobrovolně s tímto cílem.⁴⁷ Náboženské vyznání je vždy záležitostí dobrovolnosti, protože je čistě osobním rozhodnutím člověka.

John Locke prosazuje naprostou oddělitelnost církve a státu, tyto dvě instituce by si vůbec neměli zasahovat do svých kompetencí. Stát by měl být nestranný, jinak by občanům odíral jedno z jejich základních práv, a to právo na svobodné vyznání. V otázce víry je člověk odpovědný pouze Bohu. Stát smí zakročit jen v případě hlásání náboženské nesnášenlivosti, či při porušování mravních zásad. Locke tvrdí, že existují jednoduché a srozumitelné obsahy náboženských pravidel, které mohou být přijímány všemi křesťany. Pak existují i teologické teorii způsobující rozdíly mezi křesťanskými společenstvími, ty však netvoří základ víry.

Locke dělí pravdy na ty, co jsou v souladu s rozumem, proti rozumu a nad rozumem, tedy pouhým rozumem nepostižitelné. Existence Boha je rozumem poznatelná, například božské zjevení už ale patří do kategorie pravd stojících nad rozumovým poznáním. Locke nechce víru dávat do souladu s rozumem, pak by podle něj ztratila svůj význam.⁴⁸

Locke prosazoval ideu tolerance, ale ne té absolutní. Podle Locka by za svou víru neměl být nikdo trestán.

Nelze přijmout víru z vnějšku, nelze přijmout, to co nám někdo jiný předkládá jako fakt. *Neznamená to, že by odmítal autoritu Bible. Byl však velmi opatrný, pokud určité pasáže Bible byly interpretovány někým jiným.*⁴⁹

⁴⁶ Tamtéž, s. 50.

⁴⁷ Tamtéž, s. 50.

⁴⁸ HEJNA, Dalibor. Náboženství a společnost. Věda o náboženství a její historické kořeny. 1. vyd. Praha: Grada, 2010. s 127 - 129. ISBN 978-80-247-2427-0.

⁴⁹ JURÁSEK, Miroslav. *John Locke*

Bůh učinil člověka pánem nad říší zvířat tím, že mu dal schopnost myslet. Rozum je to, co nás jednak odlišuje, ale taky nadřazuje zvířatům. Na tuto nadřazenost se váže zodpovědnost. Jak člověk, tak zvířata vzešla z dílny Boha - stvořitele. Ale jak se praví v Bibli, dar spásy je určen pouze pro lidi. A jestliže rozumové myšlení a s ním spojené volné rozhodování jsou těmi nejdůležitějšími znaky, kterými se lišíme od zvířat, pak se k Bohu můžeme dostat skrz rozum. Locke se domníval, že rozum není překážkou na cestě k Bohu. Spíše naopak.⁵⁰

Locke prosazoval toleranci k ostatním vyznáním. Nezapočítává pouze katolíky a ateisty. Katolíky proto, že jsou závislí na Římu a tím ohrožují občanský klid a svobodu; ateisty pak proto, že popírají Boha.

Locke míní, že náboženství úzce souvisí s morálkou a mravností. Člověk díky své víře získává představy o dobru a zlu.

René Descartes

V případě Descarta vycházíme z díla *Rozprava o metodě*. Zde se pokusíme shrnout jeho myšlenky v tomto díle obsažené.

Descartes vidí rozum jako schopnost správného uvažování a rozeznávání pravd od klamů. U všech lidí je rozum rovný a přirozený, každému člověku je vlastní, odlišuje nás od zvířat. Důležité je ovšem jeho správné užití. Je lepší jít cestou rozumového poznání přímo, pak nezáleží na tom, zda postupují pomalu. Je důležité skutečnost doopravdy poznat, aby se člověk nemohl nechat oklamat. Je také třeba, nevěřit příliš pevně, tomu, co je přijímáno jako obecná pravda a to, co člověk zná jen z příkladů. Je nutné být osvobozen od omylů, které zatemňují našeho ducha a snižují naši schopnost řídit se rozumem. Člověk ovšem není veden jen rozumem svým, ale ovlivňují ho lidé z jeho okolí už od raného dětství. Je třeba takto přijímané pravdy znovu zohlednit jiným způsobem, popřípadě odstranit či rovnou nahradit.

⁵⁰ JURÁSEK, Miroslav. *John Locke*

Někteří jedinci jsou schopni se obejít bez všech pravd, kterým dříve věřili. Je dobré rozum zaměstnávat, ať už představivostí, novou myšlenkou, či zlepšováním paměti. Člověk má prosazovat své vlastní názory, které nemohou být o nic horší než názory druhých. To, že mají lidé různé názory, způsobuje jejich odlišné přemýšlení o věcech⁵¹

Descartes si prosazuje si nová východiska pro své vědecké poznání. Odmítá tradiční metafyzické předpoklady, chce o všem pochybovat, v pochybování vidí základ poznání. Abychom mohli uznat nějaký poznatek, měl by být jasný a zřetelný.⁵²

Descartes ve svém dualismu rozlišuje dvě substance – hmotu, jejíž základní vlastností je rozprostraněnost, a ducha, jehož vlastností je myšlení. Tělo na rozdíl od duše vykazuje dělitelnost. Lze mu něco odebrat, duši ne. Charakteristickou vlastností pro hmotu je rozprostraněnost. Hmota je nekonečně dělitelná, neexistují nedělitelné části. Myšlení a rozprostraněnost Descartes označuje jako substance. Substance ke své existenci nepotřebuje už nic dalšího. Takovou substancí je pouze Bůh. Myšlení a rozprostraněnost jsou pak stvořené Bohem.⁵³

Boha Descartes dokazuje tím, že jeho idea je v nás; a my, kteří máme jeho ideu, existujeme. Tato v nás obsažená idea Boha vyžaduje Boha jako příčinu, a proto Bůh existuje. Bůh je nekonečný a člověk je mezi ním a nicotou.⁵⁴ Bůh je tedy pro Descarta bytost, která je vrozenou ideou a stvořitelem všeho. Existence konečných věcí je nahodilá, ovšem existence Boha je nutná.

*Naše porozumění světu se pak děje interpretací smyslových dat naším rozumem, tj. duševním nahlédnutím. Descartes chápe jako základní funkci bytí, bez níž by bytí nebylo. Smysly samy nám nemohou poskytnout naprosto pravdivé poznání, ale i pravdivost racionálního poznání je závislá na pravdivosti boží. Nezbyvá než být přesvědčen, Bůh nás nechce klamat.*⁵⁵

⁵¹ DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0216-5.

⁵² Czedron Tomáš. *René Descartes* [online]. Brno [cit. 2016-04-15]. Dostupné z: [https://www.phil.muni.cz/fil/studenti/descartes\(czedron\).html](https://www.phil.muni.cz/fil/studenti/descartes(czedron).html)

⁵³ Tamtéž

⁵⁴ DESCARTES, René: *Meditace o první filozofii*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2001. ISBN 807298036X.

⁵⁵ Czedron Tomáš. *René Descartes* [online]. Brno [cit. 2016-04-15]. Dostupné z: [https://www.phil.muni.cz/fil/studenti/descartes\(czedron\).html](https://www.phil.muni.cz/fil/studenti/descartes(czedron).html)

Vědeckou metodu formuloval do těchto čtyř kroků:

První zní: nepřijímat nikdy žádnou věc za pravdivou, již bych s evidencí jako pravdivou nebyl poznal. Vyhnout se pečlivě ukvapenosti a zaujatosti; a nezahrnovat nic víc do svých soudů než to, co by se objevilo tak jasně a zřetelně mému duchu, abych neměl žádnou možnost pochybovat o tom.

Druhé, rozdělit každou z otázek, jež bych prozkoumával, na tolik částí, jak je jen možno a žádoucí, aby byly lépe rozřešeny.

Třetí, vyvozovat v náležitém pořadí své myšlenky, počínaje předměty nejjednoduššími a nejsnáze poznatelnými, stoupaje povlovně jakoby se stupně na stupeň až k znalosti nejsložitějších, a předpokládaje dokonce řád i mezi těmi, jež přirozeně po sobě nenásledují.

A poslední, činit všude tak úplné výčty a tak obecné přehledy, abych byl bezpečen, že jsem nic neopominul.⁵⁶

V případě morálky by se člověk měl zdržet všech výstředností, řídit se podle nejrozumnějších lidí z okolí, dodržovat zákony své země, neříkat vždy vše, co si myslí. Svými výstřednostmi, které jsou považované za špatné, omezujeme svoji svobodu. Chovat se výstředně je totiž jakýmsi závazkem, při kterém se musíme více hlídat. Máme se držet toho, o čem lze nejvíce pochybovat a to prosazovat co nejjistěji. U každé pochybnosti lze nalézt něco jistého, čeho se můžeme držet. Je důležité jít si rozhodně za svoji pravdou a nespouštět cíl ze zřetele. Nesmím věc přijmout jako jistou hned, ale pochybovat o ni, a tím se oprostím od své omylnosti. Pevně ve své moci máme jen své myšlenky, není třeba, snažit se změnit řád světa či svůj vlastní osud.⁵⁷

⁵⁶ Tamtéž

⁵⁷ DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0216-5.

Denis Diderot

Denis Diderot byl francouzský osvícenský filozof, spisovatel, dramatik a estetik. Narodil se 8. října 1713 v Langres, ve městě ležícím v severofrancouzském regionu Champagne-Ardenne. Od otcem předurčené kněžské dráhy a církevních studií brzy upustil a vystudoval svobodná umění. Navštěvoval jezuitskou základní školu v Langres. Poté studoval na Collège d'Harcourt v Paříži, škola je dnes známá pod jménem Lycée Saint-Louis a jde o významné lyceum. Je totiž jediným francouzským veřejným lyceem, které je určeno výhradně pro přípravu ke studiu na francouzských vysokých školách. Diderot zde tedy začal studovat práva, čehož brzy zanechal. Otec se ho zřekl, jelikož ze syna chtěl mít kněze, ten se však po pokusu studia práv začal věnovat tvůrčímu psaní, chtěl se stát spisovatelem a navíc začal žít bohémským životem. Spřátelil se s Jean-Jacques Rouseauem. Přes odpor rodičů se oženil s chudou katoličkou Antoinettou Champion. Jeho sestra, která byla řeholní sestrou, zemřela na přepracování, to ho inspirovalo k napsání proslulého románu *Jeptiška*.⁵⁸

Věnoval se mnoha odvětvím, pracoval na nejrůznějších pozicích. Byl literárně činný, díla mu vycházela jak pod jeho vlastním jménem, tak i anonymně. Věnoval se také překladatelské činnosti, hlavně pak překladu anglických naučných slovníků. Právě slovníky a encyklopedie si postupně získávaly stále větší oblibu u francouzského měšťanstva, obsahovaly a slučovali poznatky z nejrůznějších vědeckých odvětví a mohly urychlit proces sjednocování země.⁵⁹

Mezi lety 1773 až 1774 pobýval na pozvání Kateřiny II. na ruském královském dvoře. Přestože psal a vydával řadu děl, byl velmi chudý. Z toho důvodu prodal Kateřině II. svou knihovnu. Po návratu do vlasti se mohl již naplno věnovat tvorbě filozofické i umělecké. V roce 1745 dostal Diderot od nakladatele Le Bretona nabídku na překlad univerzálního slovníku, který měl být určen široké francouzské veřejnosti. S tímto úkolem měl Diderotovi pomoci Jean le Rond d'Alembert, vynikající francouzský matematik a fyzik.

⁵⁸ DIDEROT, Denis. *Setkání s filozofem*: výbor z díla. Přeložil Jan Binder. Praha: Mladá fronta, 1984.

⁵⁹ Tamtéž

Podle Diderota byl však tento slovník obsahově nedostačující. Do této doby můžeme datovat počátky Diderotovy encyklopedické činnosti, jejíž hlavní myšlenkou bylo shromáždit dosud získané poznatky ze všech vědeckých oborů. Nedostatek stávající vědeckého slovníku vidí v jeho rozsahu a ve vynechání technicky zaměřených vědeckých odvětví. Diderot zemřel na rozednu plic v Paříži 31. července 1784.⁶⁰

Diderot byl stoupencem racionalismu a materialismu. Mezi jeho významná filozofická díla patří Myšlenky o výkladu přírody (1753), List o slepících pro vidoucí (1749), také psal pojednání o výtvarném umění, např. Pojednání o kráse (1751), Esej o malířství (1796), nebo o divadle: Herecký paradox (1773). Snažil se prosadit měšťanské drama, které by na scénu uvádělo každodenní život, ale s velkými city a myšlenkami. Napsal dvě hry: Nemanželský syn (1757) a Otec rodiny (1758). Nejproslulejší jsou jeho romány Jeptiška (1760), Synovec Rameauův (1762), Jakub Fatalista a jeho pán (1773). Za jeho života se však do povědomí veřejnosti dostala pouze Encyklopedie, ostatní díla nikoli.

Můžeme říci, že Diderotův význam byl plně doceněn až po jeho smrti. Za svého života stál ve stínu slavnějších představitelů osvícenství, tedy Voltaira a Rousseaua. Širší veřejnost ho případně znala hlavně z jeho práce na Encyklopedii, jeho další literární činnost zůstávala opomenutá. Důsledky jeho vlivu nebyly tak viditelné, ale měly ve své době stejnou váhu.

Ve *Filozofických stanoviscích* Jaroslavy Peškové se dozvídáme, že Diderot má svá díla často ve formě dialogů, nevěnuje se myšlenkám svých předchůdců a nepolemizuje se svými současníky. Klade si za cíl nalézt jednotu tělesného a duchovního a zabývat se myšlenkou jednoty světa na vědeckém základě. Porozumět chce vědeckým a nespekulativním způsobem. Člověka vidí jako bytost biologickou, politickou a morální. U bytosti morální je třeba hledat pohnutky lidského jednání. U člověka jako bytost biologicky sociální, tedy o bytost přírodní a zdůrazňuje význam paměti, díky které si člověk tvoří představu o vlastním životě a vlastním já.⁶¹

⁶⁰ Tamtéž

⁶¹ PEŠKOVÁ Jaroslava: *Filozofická stanoviska Denise Diderota*

Encyklopedie

Zde bychom nejprve uvedly definici podle Ottova slovníku naučného vydaného v letech 1888 – 1909 ve 28 svazcích.

„Encyklopedisté - v literární historii francouzští učenci a filosofové, kteří se zúčastnili svými pracemi velké encyklopedie francouzské. Z velké řady spolupracovníků nejpřednější jsou: d'Alembert, Diderot, Dumarsais, Daubenton, Grimm, Rousseau (psal čl. Hudba), Buffen (čl. Příroda), de Jaucourt (čl. přírodoslovné), d'Holbach, La Condamine, Marmontel, Duclos, Voltaire, Montesquieu, Quesnay, Necker, Turgot. Jest pravda, že byli vedeni bojovnou myšlenkou proti stávajícím řádům časovým. Než výklady jejich třeba sebe různěji a nejohroženěji pronášeny, zůstávaly vždy jen výklady teoretickými a neměly nikdy tolik podvrtné síly, aby se jim mohlo přičítati přímé spolu způsobení francouzské revoluce. Pak nesmí býti zapomináno, že tendence myslitelů ač v díle jejich všechny jednotlivé odbory věd, umění, průmyslu, obchodu atd. zastoupeny byly, přece byla čistě filosofická a spekulativní, vedena jsouc zcela historicky v duchu francouzské filosofie, a spekulace filosofická s násilnostmi života politického nikdy neměla nic společného. Historická souvislost jest ta, že Descartem v popředí postavená vnitřnost a intelektuálnost končila zde úplnou emancipací rozumu: neomezená jeho moc a vláda měly býti hájeny a dokazovány. Všude volné užívání rozumu – toť jest osvěta ve smyslu francouzských myslitelů. Směr tento určili d' Alembert a Diderot, vzali zodpovědnost za celé dílo na sebe, dovedli pro ně získati nejschopnější muže své doby a ovládli celý podnik svým duchem tak, že platí za podnik jejich a pod jejich jménem také bývá uváděn.“

*„Diderot zamýšlel Encyklopedii jako dílo vědecké i polemické.“*⁶² Vedle autorství se stal i jejím propagátorem, práci na Encyklopedii nikdy nevzdal, i když mnoho ostatních autorů ano, a věnoval práci na ní přes dvacet let života. Diderot rozdělil obsah Encyklopedie na tři části: na vědy, mechanická umění a svobodná umění. U každé vědy byla uvedena nejen její základní charakteristika, ale i popis vzniku a proměn, kterými během dějin prošla. Encyklopedie vycházela od roku 1751, přičemž každý rok vyšel jeden díl. Postupem času se do psaní zapojila převážná část osvícenců. Encyklopedie byla označována jako ideově nepřizpůsobivé dílo, s vhodně volenými odkazy a skrytými významy.

⁶² DIDEROT, Denis. *Setkání s filozofem: výbor z díla*. Přeložil Jan Binder. Praha: Mladá fronta, 1984.

První zákaz pro vydávání se objevuje už v roce 1752. Konečný zákaz dalšího tisku Encyklopedie pak přišlo roku 1759. Další svazky se pak tiskly tajně. V průběhu tvorby přišel Diderot o mnoho spolupracovníků, mimo jiné i o d'Alemberta. Encyklopedie byla ve své době skutečně ojedinělým počinem, nejen po stránce obsahové, ale i svým kulturním významem. Svým způsobem byla i politicky zaměřeným činem.⁶³

Jeptiška

Diderotovu kritiku církve si můžeme ilustrovat na románu *Jeptiška*. Tento román je napsán jako autobiografie ve formě dopisů. Hlavní hrdinka neměla pěkné dětství, nakonec ji rodiče v šestnácti letech poslali do kláštera. Život v klášteře se jí ale přičil a nechtěla složit slib, ke kterému byla nakonec donucena. Při samotném skládání slibu však opět odmítla, a tím způsobila rodině ostudu. To mělo za následek, že ji nebyl ochoten přijmout žádný jiný klášter. Rodiče ji posléze svěřili tajemství o jejím otci a Zuzana pochopila způsob jejich chování vůči ní a byla ochotná jim odpustit. Slib tedy složila. Měla velmi špatné vztahy se svojí představenou, která proti ní poštvála řeholní sestry, které ji začaly dokonce týrat. Zuzana chtěla požádat o zrušení svého slibu. Její žádost byla schválena, ale její slib zrušen nebyl. Zuzanin právník jí poskytl finanční pomoc a ona mohla opustit klášter a vstoupit do jiného. I zde se však objevily problémy, nadměrná přízeň představené byla nepříjemná, a proto se jí začala vyhýbat. Představená po nemoci zemřela a ostatní sestry to klady za vinu Zuzaně. Zuzana z kláštera utekla, na svobodě záhy zjistila, že život mimo klášter nesplňoval její předchozí představy.

Diderot v díle *Jeptiška* chtěl obsáhnout co nejvíce kritizovaných jevů. Zabývá se kritikou despotie, náboženského fanatismu, různých druhů zvráceností. Diderot byl přesvědčený o svém skutečně realistickém zobrazení problematiky. Prosazuje potřebu za osobní svobodu jednotlivce. Hlavní hrdinka se vyznačuje až nezlomnou duševní silou.⁶⁴

⁶³ DIDEROT, Denis. *Jeptiška*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1963. s. 466 – 467.

⁶⁴ DIDEROT, Denis. *Jeptiška*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1963. s. 499

Diderot k psaní přistupoval objektivně, nenechal se strhnout vlastními emocemi a zájmy. Konkrétnost tohoto díla byla velmi působivá a odlišná od tradičních osvícenských děl. Dílo z části vychází z reálného předobrazu. Chtěl ukázat kontrast mezi přirozeností společnosti a institucí církve.⁶⁵

Po šíření pomocí korespondence vyšla kniha v roce 1796. Mimo Encyklopedii nebyla Diderotova tvorba až tak osvícensky kritická, jako u jiných myslitelů.

Diderot ve výše nastíněném románu tvrdě kritizuje církev. Ukazuje, jakých nepravostí v klášterech a obecně v církvi dochází – a to od útisku, různých druhů násilí, až po teror činitelů církevních institucí. Jako příklad lze uvést zamítnutí zrušení Zuzanina slibu papežem, ač musel být obeznámen s její situací. Tímto poukazuje na ztuhlost a stereotyp církve, není-li zatím pouhé podporované vedení vyšších církevních hodnostářů. Diderot kritizuje, že pro papeže má větší cenu klášter či abatyše než jednotlivé řádové sestry, které ale mnohem více a těžce pracují.

Dalším Diderotovým románem je *Jakub fatalista a jeho pán*. Je to román o svobodě a determinismu. Tématem je zde možnost využití daného okamžiku, která je v rozporu s přísnou osudovostí. Hlavní hrdina se zde determinismem řídí. Následky osudovosti nemůže dopředu předvídat, neboť v aktuálním okamžiku nejsou ani trochu poznatelné. Hlavní myšlenkou je zde jak žít, bez ohledu na osud a jeho následky. Můžeme také říci, že člověk si sám svůj osud určuje svými momentálními rozhodnutími. Zabývá se zde i morálkou, tím, co je dobré a co špatné, co je správné a co nesprávné, co je přípustné a co nepřípustné. Jako rozpor zde stojí jeden ze základních filozofických problémů – jestli má člověk možnost ovlivnit vlastní osud, nebo jestli je na něj bezpodmínečně odkázán. Nakonec dochází k závěru, že život je ovlivněn spíše pouhou náhodou.

Zmínit můžeme i Diderotův román *Rameauův synovec*, který je satirickým dialogem s filozofickou tematikou. Jde zde o konfrontaci mezi zásadovým, mravním člověkem a vyznavačem bohémského života. Závěrem zde je, že setkání s člověkem s volnomyšlenkářským způsobem života lidi uvolňuje, chovají se pak přirozeněji a jsou schopni lépe odhadnout svět a ostatní lidi v něm.

⁶⁵ Tamtéž, s. 469

Diderot a deismus

Denis Diderot bývá řazen mezi představitele deismu. Deismus může být někdy označován jako rozumářské náboženství. Deismus sdružuje rozličné náboženské názory, které vznikly rozumově podloženou kritikou křesťanství v 17. století v Anglii a v 18. století vyústily do francouzského a německého osvícenství. Pojem deismus pocházejí z latinského Deus, což znamená Boha.⁶⁶

Deisté tedy uznávají Boha za stvořitele světa, který ale do dalšího vývoje už nezasahuje. Stejně tak odmítají Boží zjevení, proto bývali označováni jako racionalisté. Deistické názory byly důsledkem rozpadu tradičního světa, oslabení vlivu náboženství, znovuoobjevení antické filosofie, i snahy určitých tříd obyvatelstva získat větší svobodu. Diderot, jako ostatní deisté, nepopírá existenci Boha, který stvořil světa, avšak popírá jeho vliv na udržování a fungování světa. Bůh už do stvořeného světa nezasahuje, fungování mají zajistit stvořené zákony. Diderot zastával názor, že náboženství, jaké lidská společnost nutně potřebuje, lze založit na rozumovém náhledu, který je všem lidem stejně vrozený, sám nazýval deisty svobodnými mysliteli a opíral se o přirozenou teologii a přirozené právo.

Pojem deismus poprvé použil kalvínský teolog Pierre Viret roku 1564, když chtěl pojmenovat své odpůrce odmítající Boží zjevení a Ježíše Krista. Za zakladatele je považován lord Edward Herbert Cherbury, který určil základní zásady přirozeného náboženství, jimiž jsou: existence nejvyšší bytosti, povinnost ji ctít, mravnost a zbožnost, lítost nad hříchy, a to, že Bůh nás odměňuje a trestá.⁶⁷

Herbert z Cherbury prosazoval křesťanství, založené na přirozenosti a rozumovém poznání. Byl také zastáncem vrozených idejí. K němu se přidali Thomas Hobbes a Baruch Spinoza se svojí kritikou Bible. John Locke ale myšlenku vrozených idejí přísně odmítal.⁶⁸

⁶⁶ HEJNA, Dalibor. Náboženství a společnost. Věda o náboženství a její historické kořeny. 1. vyd. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2427-0.

⁶⁷ Tamtéž

⁶⁸ JANDOUREK, Jan. *Vzestup a pád moderního ateismu*. 1. vyd. Praha: Grada, 2010. 108 s. ISBN 978-80-247-2981-7.

Názory anglických deistů se velmi ujaly ve Francii; Diderot, Voltaire, nebo Rousseau je pak dále přepracovávaly. Diderot ve své Encyklopedii těchto poznatků také velmi využívá.

Ale jakožto racionalistické a individualistické hnutí nebyl deismus dlouho příliš populární a oslovoval především vzdělance.

Deismus hledá základ víry v přirozeném poznání a chce ji osvobodit od církevního učení. Víra má vycházet z rozumu, je jejím základem a východiskem. Existenci Boha nepopírá, věří v existenci nejvyšší bytosti, odmítá jen dogmatická učení o ní. Jde o Boha, ke kterému se člověk může dopracovat vlastní cestou, lidská přirozenost a rozumové poznání jsou schopné myšlenku Boha obsáhnout. Cílem bylo odprosit náboženství od mýtů a tajemství a zavést pravdy, které lze dokázat racionálním způsobem. Dobré je to, co vychází z lidské přirozenosti. Do té doby bylo za správné považované to nadpřirozené náboženství vycházející ze zjevení.⁶⁹

Tři základní pravdy obsažené ve všech světových náboženstvích a ideje, ke kterým může každý věřící dojít, jsou formulovány takto: existuje dobrý a spravedlivý Bůh, k němuž je možno dospět cestou mravního sebezdokonalování; existuje svobodná lidská duše; tato duše je nesmrtelná.⁷⁰ K výše uvedeným náboženským idejím mohou dojít všichni lidé pomocí svého rozumu.

Tato teorie o rozumově vysvětlitelném náboženství vycházela z filozofie Reného Descarta, který jako první formuloval myšlenku o existenci všeobecného lidského rozumu, který je vlastní všem a tvoří základ jakéhokoliv vědění, tedy i toho náboženského.⁷¹

Co nevzejde z přirozeného poznání, je pověrou. Deisté prosazovali nutnost odstranit z náboženství vše nepřirozené, vytvořené společností a jejími institucemi. Po odstranění těchto jevů, dostaneme pravou podobu náboženství.⁷² Původní náboženství je zcela shodné s rozumovým náboženstvím, nic z jeho nauky nestálo v protikladu k rozumu.

⁶⁹ HEJNA, Dalibor. Náboženství a společnost. Věda o náboženství a její historické kořeny. 1. vyd. Praha: Grada, 2010. s 130 - 131. ISBN 978-80-247-2427-0.

⁷⁰ Tamtéž, s. 131.

⁷¹ Tamtéž, s. 132.

⁷² Tamtéž, s. 132.

Deisté tedy náboženství kritizovali, ale vědomi si důležitosti jeho existence, prosazovali jen obnovu základů, na kterých stojí. Deisté odmítají antropomorfismus, trvají na existenci neosobního Boha. Bůh je jakýsi vnější pozorovatel, stojí nad světem. Svět stvořil, ale dál do jeho chodu a vývoje již nezasahuje. Dle deistů Bůh určil takové zákony, od kterých se v průběhu existence světa nelze nijak odchýlit ani je rušit, není tedy potřeba žádných dalších božích zásahů, nadpřirozené působení je zcela vyloučeno. To je hlavní rozdíl mezi deismem a křesťanským pojetím, které naopak hlásá závislost světa na Bohu, bez Boha by se popřelo celé světové bytí.

Svět v pojetí deismu lze vysvětlovat bez přítomnosti Boha, pojem boha ztrácí na důležitosti. Tím se dá vysvětlit blízkost deismu k ateismu. Deismus se se svojí teorií nachází mezi křesťanstvím a ateismem.

Vztah Denise Diderota k náboženství a církvi

Diderot uznával za jedinou podstatu hmotu, která je zároveň aktivním zdrojem pohybu. Nepotřebuje proto ani boha, ani duchovní sílu, jež by hmotu uváděla do pohybu zvnějška.

⁷³ Filozofie a její myšlenky by měly být přímo spojené s přirozeností člověka, přinášet mu užitek a věnovat se jeho životu již na tomto světě. Diderot tak opomíjí život posmrtný.

Diderot zastává názor oddělenosti církve od panovnické moci, vzdálenost mezi těmito dvěma instancemi není nikdy dost velká. Církev by neměla zasahovat do politických rozhodnutí, neboť se sama odvolává na vyšší moc, než kterou oplývá panovník. Této vyšší také pak mohou přisoudit jakýkoliv výrok.⁷⁴

⁷³ DIDEROT, Denis. *Setkání s filozofem: výbor z díla*. Praha: Mladá fronta, 1984. s. 181.

⁷⁴ Tamtéž, s. 65

*Kněží se nikde na světě dobrovolně nespokojili s prostým postavením občana, často si troufali tvrdit, že jsou podrženi jedině Bohu, nikdy si to nepřestali myslet. Diderot zachází ještě dále: Nelze držet dost zkrátka plemeno lidí, kteří posvěcují zločin, když se jim zlíbí, nelze dost nedůvěřovat plemeni lidí, kteří jediní si uchovali královskou výsadu mluvit k shromážděným davům ve jménu pána vesmíru.*⁷⁵ K církvi nelze chovat důvěru, protože mluví k lidu ve jménu neuchopitelného stvořitele.

Věřící jsou zavazováni přísahou. O propuštění z ní musejí žádat. Věřící je svázán pravidly, se kterými musí bezpodmínečně souhlasit a přijmout je za své. Diderot doslova říká, že „rozum je nepřítel víry“.⁷⁶

Osvícenská politika by měla církvi určit, jakým způsobem promlouvat k lidu, aby nikdo nemohl své špatné pohnutky skrývat za náboženské přesvědčení. Kněžský úřad by neměl být nadřazen ostatním úřadům a povoláním, i kněz je poddaným.⁷⁷

O vztahu rozumu a víry mluví Diderot také následovně: *Někdy sice bývají filozofové velice fanatičtí, jejich fanatismus ovšem nemá posvátný charakter, nehovoří ve jménu božím, nýbrž ve jménu rozumu – a ten neslibuje ráj ani nevyhrožuje peklem.*⁷⁸ Srovnává takto filozofické myšlení s tím náboženským.

Náboženství vidí dokonce jako systém lží, ve kterém je člověk až na posledním místě, po Bohu, církvi a královském stavu. Působí zle na každou lidskou společnost, podrývá i demokratické myšlenky.

Člověk je schopen žít podle křesťanských zásad, aniž by se sám křesťanem nazýval. Kdyby věřící neměl vidinu odměny či trestu, vzdal by se lehce svého odříkání, čeká tedy ze svého chování nějaký prospěch. Každé dobro obsahuje něco zlého, v každém zlu se promítá něco dobrého, nelze tedy říci, zda je náboženství automaticky spjato s konáním čistého dobra. Člověk si může počínat, jako kdyby Bůh existoval, i když v něj nevěří.

⁷⁵ Tamtéž, s. 66

⁷⁶ Tamtéž

⁷⁷ Tamtéž

⁷⁸ Tamtéž

Víra nutně neznamená mravnost. Jako pohané by lidé nebyli horší, jako křesťané tedy nejsou lepší. Podle Diderota existují morálky dvě – obecná platná pro všechny bez ohledu na národnost nebo náboženství, a druhá spjatá s konkrétním náboženstvím či národem.

Není možné ovšem zajistit, aby se morální jednání jednotlivce shodovalo s morálním jednáním celé společnosti. Je na každém jedinci zvlášť, aby se v těchto otázkách řídil podle vlastního přesvědčení a nenechal se ovlivňovat druhými. Co je dobré pro celou společnost, může přinášet zlo jednomu jedinému člověku a naopak. S vírou druhých můžeme jen souhlasit, pokud k ní došli vlastní cestou.

Nezáleží na tom, která z názorově protichůdných stran dovolávající se své pravdy, tu pravdu skutečně má, ale na tom, aby mezi nimi panoval mír. To, co podněcuje nenávisť nebo zničující vášně, nejde označit za zbožné.

Diderot zastával názor, že náboženství, jaké lidská společnost nutně potřebuje, lze založit na rozumovém náhledu, který je všem lidem stejně vrozený, sám nazýval deisty svobodnými mysliteli a opíral se o přirozenou teologii a přirozené právo.

Diderot sice uznává jsoucnost osobního Boha, stvořitele světa, avšak popírá jeho působení na stvořený svět, popírá tedy zachovávání světa. Věří, že Bůh ponechává svět sobě samému a jemu vrozeným zákonům, aniž by jakýmkoliv způsobem do něj zasahoval.

Diderot se považoval za skeptika a prohlásil: *Co je to skeptik? Je to filozof, který vzal v pochybnost všechno, več věří, a věří, že zákonité užívání rozumu a smyslů mu ukázalo pravdu. Skepticismus je prvním krokem k pravdě.*⁷⁹

⁷⁹ BILLY, André. *Život Diderotův*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1988. s. 51.

Dále také řekl: *Pobožnístkáři, upozorňuji vás, nejsem křesťan, proto, že jím byl svatý Augustin, nýbrž proto, že být křesťanem je rozumné...Narodil jsem se v církvi katolické, apoštolské a římské, a podřizuji se odhodlaně jejím rozhodnutím. Chci zemřít ve víře svých předků a považuji ji za dobrou, pokud je to možné člověku, který nikdy přímo neobcovoal s božstvím a nikdy nebyl svědkem žádného zázraku. Tohle je mé vyznání víry, jsem si téměř jist, že s ním nebudou spokojeni, přestože možná mezi nimi není ani jediný, který by byl schopen pronést lepší.* ⁸⁰

Závěrem lze shrnout, že Diderot rozhodně není ateistou, ale je přívržencem deismu a zakládá si na individuálním přístupu člověka k Bohu. O Diderotově vztahu k církvi lze říci, že je minimálně velice kritický. Církev považuje za pro člověka až zbytečnou. Závěrem zdůrazňujeme, že je typickým deistou, a tedy, co platí o deismu, platí také o Diderotově vztahu k náboženství a k církvi.

⁸⁰ Tamtéž, s. 52

Závěr

V této bakalářské práci jsme nejprve charakterizovali osvícenství jako myšlenkový proud a historický pojem. Dospěli jsme ke zjištění, že obsahové vymezení tohoto období je poměrně náročné a lze k němu přistupovat několika způsoby. V zásadě lze říci, že pojmem osvícenství se označuje evropská kultura konce 17. a následujícího 18. století. V užším smyslu pak myšlenkové, politické a emancipační hnutí. Vymezení komplikuje také fakt, že se osvícenství liší podle země původu.

Dozvídáme se, že základní charakteristikou osvícenství je důvěra v rozum. Z této důvěry také vychází víra v moc poznání. Osvícenci se domnívali, že prostřednictvím racionálního poznání lze provést celkovou reformu lidského vědění, a díky ní bude rovněž možné uskutečnit zásadní reformu společenských poměrů. Rozumové poznání tak otvírá cestu k vytvoření spravedlivé a racionálně řízené společnosti. V případě osvícenských filozofů vidíme, že ve středu zájmu osvícenských filozofů stojí člověk, rozvoj jeho intelektuálních schopností, svobody a etických norem. Z těchto důvodů je kladen důraz na vzdělávání a všeobecný rozhled, zvláště pak na poli vědeckém. Prosazuje se lidská svoboda, náboženská snášenlivost a tolerance. Již zavedené teorie a výsledky vědeckého zkoumání a myšlení byly podrobovány kritice, probíhaly pokusy, jak se na tyto ustálené pojmy podívat jiným pohledem a případně dojít k novým závěrům.

Dále jsme se zabývali historickými předpoklady osvícenství, kde jsme si uvedli náboženskou situaci té doby, na kterou osvícenci reagovali svou kritikou. I zde docházelo k rozporům a odlišnostem v pojetí kritiky jednotlivých myslitelů. Vzhledem k tématu naší práce jsme se blíže zaměřili na náboženskou situaci ve Francii.

Potřebné rovněž bylo vymezit si zdroje inspirace osvícenců, tedy filozofii Reného Descarta a Johna Locka, z jejichž filozofických předpokladů vychází i Diderot. I u nich jsme se pokusili popsat jejich postoje k náboženství.

Stěžejní částí pak byl život, tvorba, myšlenky a hlavně kritika náboženství u Denise Diderota. Zjišťujeme, že Denis Diderot může být chápán jako typický představitel deismu. Neodmítá náboženskou víry ani Boha, kritizuje instituci církve. Rozhodně není ateistou. Zakládá si na individuálním přístupu člověka k Bohu. Církev považuje za pro člověka zbytečnou. Diderot je typickým deistou, a tedy, co platí o deismu, platí také o Diderotově vztahu k náboženství.

Seznam použité literatury

BLACK, Jeremy. *Evropa osmnáctého století*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2003. 543 s. ISBN 80-7021-376-0.

DIDEROT, Denis. *Výbor z díla*. Přel. Jan Binder a Jindřich Veselý. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1990. 287 s. ISBN 80-205-0117-7.

HEJNA, Dalibor. *Náboženství a společnost*. Věda o náboženství a její historické kořeny. 1. vyd. Praha: Grada, 2010. 198 s. ISBN 978-80-247-2427-0.

JANDOUREK, Jan. *Vzestup a pád moderního ateismu*. 1. vyd. Praha: Grada, 2010. 108 s. ISBN 978-80-247-2981-7.

ŠRÁMEK, Jiří. *Dějiny francouzské literatury v kostce*. Olomouc: Votobia, 1997. 469 s. ISBN 80-7198-240-7.

VESELÝ, Jindřich. *Studie z francouzského osvícenství*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2003. 161 s. ISBN 80-246-0441-8.

DIDEROT, Denis a Kybal, Tomáš, ed. *Setkání s filozofem: výběr z díla*. Praha: Mladá fronta, 1984. 185 s.

DIDEROT, Denis. *Jeptiška; Rameauův synovec; Jakub fatalista a jeho pán*. 1. vyd. v tomto souboru. Praha: Odeon, 1977. 473, [3] s.

DESCARTES, René. *Meditationes de prima philosophia = Meditace o první filosofii*. 2. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2010. 127 s. Knihovna novověké tradice a současnosti; 35. ISBN 978-80-7298-427-5

DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. 3. vyd., v nakl. Svoboda 1. Praha: Svoboda, 1992. 67 s. ISBN 80-205-0216-5

LOCKE, John a Dokulilová, Anna, ed. *Esej o lidském rozumu*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1984. 407 s.

PEŠKOVÁ, Jaroslava. „Filozofická stanoviska Denise Diderota.“ AUC-PhH 4, 1983, s. 25-31.

BILLY, André. *Život Diderotův*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1988. 297 s.

Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta

M. Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Evidenční list žadatelů o nahlédnutí do listinné podoby práce

Jsem si vědom/a, že závěrečná práce je autorským dílem a že informace získané nahlédnutím do zveřejněné závěrečné práce nemohou být použity k výdělečným účelům, ani nemohou být vydávány za studijní, vědeckou nebo jinou tvůrčí činnost jiné osoby než autora.

Byl/a jsem seznámen/a se skutečností, že si mohu pořizovat výpisy, opisy nebo rozmnoženiny závěrečné práce, jsem však povinen/povinna s nimi nakládat jako s autorským dílem a zachovávat pravidla uvedená v předchozím odstavci tohoto prohlášení.

Poř. č.	Datum	Jméno a příjmení	Adresa trvalého bydliště	Podpis
---------	-------	------------------	--------------------------	--------

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.